

УДК 94(497.1) „1966“(093.2)
323(497.1) „1966“(093.2)

Милан ПИЉАК
Институт за новију историју Србије

БРИОНСКИ ПЛЕНУМ 1966. ГОДИНЕ. ПОКУШАЈ ИСТОРИОГРАФСКОГ ТУМАЧЕЊА ДОГАЂАЈА*

АПСТРАКТ: Током развоја социјалистичке Југославије долазило је све више до сукоба унутар врха ЦК СКЈ око даљег развоја, концепта вођења државе и начина решавања кључних проблема у Југославији. Динамика ових сукоба нарочито се појачала почетком 1958. на седницама Извршног већа ЦК СКЈ, а кулминирала марта 1962. године. Чланак има за циљ да покуша да прикаже разуђеност интереса у овим конфликтима и да одговор на питање зашто је смењен Александар Ранковић.

Кључне речи: Тито, Брионски пленум, историографија, ЦК СКЈ

Брионски пленум, одржан 1. јула 1966. године, имао је огроман одјек у тадашњој Југославији, па и у свету.¹ На први поглед, пленум је предста-

* Чланак је резултат рада на пројекту *Срби и Југославија – држава, друштво, политика* (147043) који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ Иако је био један од најважнијих унутрашњополитичких догађаја комунистичке Југославије, овом пленуму историјска наука није обратила довољно пажње. До сада не постоји ниједна монографија која се бави искључиво овим проблемом, а нема ни биографије Александра Ранковића, уколико изузмемо публицистику. Проблематику су само дотакли неки историчари у својим синтезама, нпр: Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, III, Beograd, 1988, str. 383–388. Петрановић сматра да је смена Ранковића првенствено борба за власт, мада ту хипотезу не развија, већ је поткрепљује популарношћу и утицајем који је Ранковић имао и које су могле изазвати страх код других. Он, као и већина, одбацује могућност да је Ранковић био националиста и мисли да је оптужба за прислушкивање била само декор. Хрватски историчар Зденко Раделић дуалистички посматра овај догађај кроз сукоб између Кардеља и Ранковића као потпуно супротстављених *реформиста* и *догмата* у борби за власт и Брозово наслеђе. Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991: od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006, str. 360–366. Изузетак представља последња велика

вљао обрачун унутар Централног комитета Савеза комуниста Југославије са снагама државне безбедности и њеним најистакнутијим члановима који су претили да преотму контролу над државом.

Острвце испред Истре било је место многих пријема и састанака током владавине Јосипа Броза. Међутим, израз *Брионски пленум* остао је везан за IV пленарну седницу Централног комитета Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ) одржану 1. јула 1966. године на острву Ванга² у хотелу „Истра“. Чланови ЦК СКЈ били су смештени у вишекреветним собама и измешани по републикама. Овим је било онемогућено било какво групирање. Створено је неповерење и права завереничка атмосфера.³ Све је указивало на обрачун и медији у СФРЈ будно су пратили развој догађаја. На седници, Александар Ранковић Марко⁴ је оптужен за деформације унутар Службе државне безбедности (СДБ)⁵ и злоупотребу положаја. Некада други човек у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ) и дугогодишњи сарадник Јосипа Броза поднео је оставку на место потпред-

синтеза о Југославији Душана Биландића: D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999, стр. 489–504. Аутор као разлог пада Ранковића наводи неспремност Ранковића и његових истомишљеника да прихвате даље слабење улоге федерације и њено прерастање у конфедерацију, као и грубо мешање организационог секретара у кадровску политику, наглашавајући велику моћ коју је имао Ранковић. Биландић, иако у великој мери наводи изворе и од свих аутора највише посвећује пажњу овом догађају, не наводи да је цела оптужба била декор за обрачун са А. Ранковићем. За изучавање овог догађаја значајно је издање Архива Југославије: J. Popović, *Dokumenti za istoriju Jugoslavije. Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*, Beograd, 1999.

² Острво се налази у Јадрану и припада групи острва Бриони.

³ V. Lukić, *Brionski plenum: Obračun sa Aleksandrom Rankovićem, sećanja i saznanja*, Beograd, 1990, стр. 64.

⁴ Александар Ранковић (1909–1983) рођен је у селу Дражевац у близини Београда. У Београду је учио абацијски занат. Приступио је СКОЈ-у (Савез комунистичке омладине Југославије) 1927. године. У Краљевини је два пута хапшен и други пут је одслужио шест година робије, па је унапређен за председника Покрајинског комитета СКОЈ-а. Гестапо га је ухапсио 27. јуна 1941, али су га ослободили припадници СКОЈ-а. У рату је био један од најближих Брозових сарадника. Од 1940. до 1966. био је организациони секретар ЦК, на челу партијске полиције био је 1944–1963, а 1963–1966. потпредседник државе.

⁵ На ослобођеној територији у Србији 13. маја 1944. основано је Одељење за заштиту народа (Озна). На њено чело постављен је А. Ранковић. Поменути организација је пре, а и након завршетак ратних операција била једна од главних полуга КПЈ за преузимање власти у Југославији. Највеће искушење за Озну представљао је раскид с Источним блоком 1948. године, што је она успешно пребродила. Ради успешније борбе током сукоба против ИБ-а служба је реорганизована 1949. када је издвојена из војске и прикључена Министарству унутрашњих послова (МУП), а 1952. служба је опет реорганизована и преименована у Управу државне безбедности (УДБ-а) и добила је посебан статус унутар МУП-а. Током реорганизација Удба је мењала имена, али је у народној свести њено име остало синоним за Државну безбедност или Безбедносну информативну агенцију (БИА) како се она зове данас. Од њеног оснивања 1944. па до 1963. Ранковић је био на челу Удбе. Све промене вршене су под будним оком партије, а пре свега Јосипа Броза. По доношењу устава из 1963. године, Ранковић је премештен на нову функцију потпредседника државе, а задржао је место организационог секретара ЦК СКЈ.

седника државе, организационог секретара ЦК СКЈ и на остале мање значајне функције. Поред Ранковића смењен је и Ранковићев пријатељ и блиски сарадник, члан Савезног извршног већа Светислав Стефановић Ћећа,⁶ као и 16 високих службеника СДБ-а, а унутар службе била је извршена велика чистка кадрова. Важно је нагласити да је Ранковић смењен када више није био на челу СДБ-а (у даљем тексту Удба).

Ауторе који су се подробније бавили овом тематиком можемо поделити на две групе. Први, и нама најзначајнији јесу савременици тих догађаја који су крајем осамдесетих и током деведесетих објавили своја виђења ових дешавања. Они су Брионски пленум означили као почетак краја Југославије.⁷ Реч је пре свега о људима који су у потпуности или делимично изгубили власт након поменутог пленума. Иако важни извори, мемоарског карактера, треба их узети са резервом. Документи које су писали Ранковићеви противници углавном су имали задатак да оправдају одлуке пленума и објасне их масама, те стога имају врло ниску историографску вредност.⁸ Другу групу аутора представљају писци публицистичког жанра који су из свог угла покушали да дају одговор на узрок, последице и значај пленума.⁹

⁶ Светислав Стефановић Ћећа, (Кучево, Србија 1910), члан СКОЈ-а од 1927, КПЈ од 1928. године. Током међуратног доба три пута је хапшен због илегалне делатности. Школовао се у СССР-у 1930–1933. године. По оснивању Озне 1944. године био је заменик начелника ОЗН-е при Повереништву, касније Министарству народне одбране. Од 1946. до 1953. године био је помоћник министра унутрашњих послова ФНРЈ, да би потом обављао функцију државног секретара за унутрашње послове ФНРЈ до 1963. године. Од 1963. до 1966. године био је члан СИБ-а и председник одбора за унутрашње послове Савезне скупштине. R. Radošić, *Ko je ko u Jugoslaviji: jugoslavenski savremenici*, Beograd, 1970, str. 983.

⁷ A. Duhaček, *Ispovest obaveštajca: Uspon i pad jugoslovenske obaveštajne službe*, Beograd, 1992; Д. Ћосић, *Пишчеви записи (1951–1968)*, Beograd, 2001; V. Lukić, *Brionski plenum: Obračun sa Aleksandrom Rankovićem, sećanja i saznanja*, Beograd, 1990; A. Ранковић, *Дневничке забелешке*, 2002⁴; А. Исаковић, *Господар у служби*, Beograd, 1995; S. Numić, *Dobra zemljo, lažu: do istine u brionskoj aferi prisluškivanja*, Beograd, 1989. Треба имати на уму да су сва дела писана када је Југославија запала у највећу државну кризу након сукоба са Стаљином 1948. године или када се држава већ распала у грађанском рату.

⁸ Редак изузетак представљају изјава Ивана Крајачића Стеве, дата *Недељном вјеснику* 28. октобра 1984, и интервијуи Мике Трипала и Крста Црвенковског дати новинарима *Вечерњих новости* Ј. Кесару и П. Симићу. О овим изворима биће касније речи. У својим разговорима са Александром Ненадовићем, Константин Поповић - Коча дао је своја мишљења. А. Nenađović, *Razgovori sa Kočom*, Rijeka, 1989, str. 139–147. Латинка Перовић се дотакла овог питања у своје две књиге: *Zatvaranje kruga: Ishod političkog rascepa u SKJ 1971/2*, Sarajevo, 1991, а друга је постхумно објављени рукопис Марка Никеџића (1921–1991, дипломата и председник ЦК СКС 1968–1972) у редакцији Л. Перовић, *Krška srpska vertikala*, Beograd, 2003. У издању Хелсиншког одбора за људска права *Snaga lične odgovornosti*, Beograd, 2008, налази се дугачак интервју Оливере Милосављевић са Латинком Перовић у коме такође има драгоцених извора о овом догађају. Иако ове четири књиге тек својим мањим делом посвећују пажњу догађајима из 1966, ипак представљају драгоцен извор, јер су поменуте личности активно учествовале у догађајима.

⁹ У тој групи најуспелије дело је новинара *Вечерњих новости*: Ј. Kesar, P. Simić, *Leka Aleksandar Ranković: oproštaj bez milosti*, Beograd, 1990. Дело има и изворну вредност, јер су поменути новинари током својих истраживања направили интервијуе с Крстом Црвенков-

Раскол у СКЈ око концепције државног уређења и даљег развоја Југославије

Након раздобља 1958–1962, Јосип Броз је увидео да није могуће наћи решење које би изгладило сукобе унутар партијског руководства. То су најбоље показале седнице од 6. фебруара 1958. и 14–16. марта 1962. године, када Тито није имао снаге да наметне своју вољу и затвори „пукотину“ унутар врха СКЈ. У дилеми, Броз је сачекао како ће се кретати однос снага оних који су у својим предлозима тражили претварање федерације у конфедерацију и на другој страни оних који сматрају да треба развијати самоуправљање али на челу са снажном савезном владом.¹⁰ Испоставило се да су се главни теоретичари развоја Југославије ка конфедерацији, Кардељ и Бакарић, успели изборити за своју концепцију. Они су се у својим расправама показали агилнији и успели су да придобију већи део високих југословенских кадрова, али и подршку у Хрватској и Словенији, главним изворима њихове моћи у одмеравању снага на савезном нивоу.

Из доступних записника седница ИК ЦК СКЈ види се да је сукоб у ЦК био снажан. Сам Броз га оцењује као претњу опстанка државе још фебруара 1958, а нарочито марта 1962. године.¹¹ Сматрамо да се при таквом распореду снага, од 1958. до 1962, закључило да није могуће наћи компромисно решење и постићи консензус у врху партијског руководства око најважнијих одлука. Нашавши се у позицији судије, Броз је морао да се одрекне једне од сукобљених страна и искористи је у рушењу друге стране у партијском врху како би повратио какву-такву кохезију унутар СКЈ. Иако се Броз у периоду 1958–1962. није слагао са струјом унутар врха партије која се противила већој централизацији и партијској дисциплини као решењу постојећих друштвених и привредних проблема, али и у погледу концепта управљања државом, нови „унутрашњи непријатељ“ је могао поново да поврати јединство СКЈ.

Важно је напоменути да сукоби око развоја државе нису били генерацијски, већ концепцијски, будући да је разлика у старости међу члановима

ским, Миком Трипалом, члановима комисије коју је именовао Броз да испита деформације у Удби.

¹⁰ Видети ближе у: „Karakter jugoslovenskog centralizma u svetlu analize tajne sednice Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije marta 1962“, *Dijalog povjesničara – istoričara*, (Priredili H. Fleck, Igor Graovac) Zagreb, 2003, str. 373–393.

¹¹ АЈ, Ф. 507, III/75, 6. фебруар 1958. године, стр. 6. На самом почетку седнице 14. марта 1962. године Броз је заузео оштар став... *На сједницама Савезног извршног вјећа! Какве су то дискусије! Често долази до тога да се човек пита: па добро, је ли та наша земља збиља кадра да се још држи, да се не распадне?* АЈ, Ф. 507, III/88, 14. март 1962. године, стр. 2.

ИК ЦК СКЈ углавном није била већа од пет година (изузев Јосипа Броза). То је била једна генерација чији су се путеви након рата све више разилазили и сукобљавали.

Мит о Ранковићевом паду на врхунцу моћи

Александар Ранковић је остао на функцији организационог секретара, али давањем већих овлашћења републикама, његова ефективна моћ се умањила, иако је као личност имао огроман ауторитет у држави и партијској структури. Он је имао две високе државне и партијске функције, али су обе биле савезне, у тренутку када су овлашћења република све више проширивана. Смена кадрова на челу војне и цивилне државне безбедности доласком браће Мишковић 1963, односно 1965. године није ишла на руку Ранковићу. Одлука Јосипа Броза да подржи смену Ранковића, како би повратио јединство унутар врха Партије, запечатилa је његову судбину. Пре би се могло рећи да је Ранковић смењен када је имао најмању моћ, а не када је био на њеном врхунцу, што би значило да су припреме за његову смену почеле неколико година раније.

Од 1963. А. Ранковић није имао утицаја на партијску полицију, ни лично а ни преко државног секретара за унутрашњу политику ФНРЈ Светислава Стефановића Ћеће. Исте године смењен је као начелник КОС-а¹² (ДСНО) Јефтимије Шашић, а на његово место дошао је Иван Мишковић. Ускоро ће Иванов рођени брат Милан заменити 1965. Војкана Лукића на месту државног секретара за унутрашње послове СФРЈ, последњег Ранковићевог човека на високој функцији у унутрашњим пословима.

Узроци смене

Данас сматрамо да је било више узрока за смену А. Ранковића. Најчешће се спомиње кочење реформи усвојених на VIII конгресу ЦК СКЈ 1964. године, које је требало додатно да децентрализују државу и дају већу самосталност републикама на рачун федерације.¹³ Ранковић и један део

¹² Марта 1946. укинут је III одсек Озне и од њега је образована војна служба безбедности под именом Контраобавештајна служба – КОС, као самостална служба. Марта 1948. управа КОС-а улази у састав Генералштаба ЈНА и постаје XII управа. Марта 1955. КОС је преименован у Органе безбедности и из Генералштаба служба је измештена у Државни секретеријат за народну одбрану – ДСНО (касније Савезни секретеријат за народну одбрану – ССНО) и постала је његова служба безбедности (СБ). http://www.mod.gov.rs/lat/organizacija/vba/vba_istorijat.php.php.

¹³ Процеси децентрализације почели су увођењем самоуправљања 1950. године, али одлучнији кораци ка децентрализацији и пребацивању овлашћења с нивоа федерације на републике започети су уставним амандманима 1961. године. Цео процес покренуо је велике

високих функционера противили су се тој концепцији па су оптуживани као противници дебиروقратизације, децентрализације и развоја самоуправљања. Други најчешћи навођени разлог је борба за власт око Титовог места или наслеђа по његовој смрти.¹⁴ Навођене су и могућности Ранковића као вође српског национализма и шовинизма, називан је *најјачим српским човеком*.¹⁵ У његов пад укључује се и сукоб између Јованке Броз и Ладиславе Ранковић (Ранковићеве жене), па чак и Јованкин сукоб с Пепцом Кардељ, када Ранковић није хтео да заузме Јованкину страну и Пепцу изведе пред партијску комисију.¹⁶ Коча Поповић наводи да је у смени Ранковића било и елемената сукоба КОС-а и Удбе, то јест сукоба војне и цивилне обавештајне службе.¹⁷ Али ако се дубље погледа, иако је овај ривалитет постојао и КОС дао значајан допринос у смени Ранковића, он је био само периферија већег сукоба унутар врха СКЈ.

Добрица Ћосић, познати писац и члан ЦК СКС, у свом делу *Пишчеви записи 1961–1968*, наводи да га је Тито позвао средином новембра 1965. и жалио се да унутар Југославије постоје две фракције. По тој причи Ранковић и Кардељ желели су да смене Броза, што је Ћосић порицао.¹⁸ Над овим догађајем се треба мало задржати. Цела епизода је могла бити провокација са којом се желело испитати да ли Ранковић зна нешто о припремању обрачуна са њим, јер су до тада припреме за његову смену већ биле у току. Разлога за овакво размишљање има неколико. Као прво, Ћосић, иако је имао велики углед, није био у најужем избору за личност која би могла помоћи Брозу

расправе унутар ЦК СКЈ. На поменутој проширеној седници ИК ЦК СКЈ 14–16. марта 1962. Кардељева концепција *одумирања* органа федерације доживела је пораз и Кардељ се повукао на одмор због *болести*. Броз је тада тражио Ранковићеву подршку за смену Кардеља на пленуму, али му је овај то ускратио иако се није слагао са Кардељевом концепцијом. Овај чин разбеснео је Броза. На притисак ЦК СК Словеније Кардељ је враћен и он је активно учествовао у доношењу устава из 1963. који је утро пут даљој децентрализацији република и њиховој већој самосталности унутар Југославије. Ранковић (у својим белешкама на 126. страни) наводи да је Броз хтео да се реши Кардеља још 1956. након повратка из Москве, због саботаже на преговорима. Поред привредних и административних реформи постојала је жеља и за друштвеном реформом и ослобађањем од притиска и надзора Удбе и КОС-а. Ову тезу заступају савременици К. Поповић, В. Поповић, М. Никезић, М. Трипало, К. Црвенковски; од историографа Л. Перовић, З. Раделић, донекле Б. Петрановић и др.

¹⁴ Овакву могућност заступају Б. Петрановић и З. Раделић у наведеним делима.

¹⁵ Заступници ових теза потичу из ненаучних кругова, односно пропаганде и мита који је створен након пленума. Видети: М. Nikezić (приредила L. Perović), *Srpska krhka vertikalna*, Београд, 2003, стр. 17.

¹⁶ А. Ранковић, *Дневничке забелешке*, стр. 128.

¹⁷ Коча Поповић наводи овај чиналац као један од могућих, али сигурно не одлучујућих узрока смени Ранковића. А. Nenadović, *Razgovori sa Kočom*, Ријека, 1989, стр. 140.

¹⁸ У Ћосићевим излагањима треба имати опреза, јер је очигледна жеља аутора да се његов лик учини значајнијим но што је био. Д. Ћосић, *Пишчеви записи (1951–1968)*, стр. 237–239.

у сукобу са Кардељем и Ранковићем. Тајанствени начин на који је Тосић обавештен¹⁹ могао је имати за циљ да смањи његова опрез. Уколико је Тосић заиста намеравао да заштити Броза и Југославију, поставља се питање зашто је он о наведеном разговору са Титом, касније, преко заједничког пријатеља, крајем децембра 1965, обавестио само Ранковића а не и Кардеља? Обојицу је лично познавао. Може се поставити питање да ли је Тосић послужио као оглед како прићи српским кадровима, како их врбовати и каква би могла бити њихова реакција, јер грешка у процени код Тосића била би безопаснија у поређењу са другим високим српским кадровима. Не треба заборавити да је до тада Тосић већ имао сукоб са словеначким колегом Душаном Пирјевцем,²⁰ као и са Мирославом Крлежом,²¹ оптужујући их за национализам, а они њега за великосрпски хегемонизам, те би Тосић лако могао бити компромитован и ућуткан.

Једна од ретких ствари у коју можемо бити сигурни је Брозов страх како ће Срби доживети смену Ранковића и других високих припадника Удбе, који су већином били Срби. Ту се надовезује и теорија да је код Броза постојао страх од српских кадрова, чији је вођа могао бити Ранковић.²² Поред ових популарна је и теорија о словеначко-хрватској завери која је имала за циљ да смени Ранковића као највернијег Брозовог човека и тиме остави на милост и немилост остарелог Тита Едварду Кардељу и Ивану Крајачићу,²³ који су намеравали да разбију Југославију.²⁴

У поменутом распореду снага које су биле за јаку или слабу савезну владу, не мислимо да су руководства у Словенији и Хрватској била директно сукобљена са српском федералном јединицом. Размимоилажења у врху Партије током 1958–1966. године показују да су снаге и једних и других биле много разуженије.

¹⁹ Броз је, по Тосићевим речима, њему нудио место председника ЦК СКС, што је Тосић одбио, очигледно знајући да је то нестварно. Д. Тосић, *Пишчеви записи (1951–1968)*, стр. 238.

²⁰ Д. Тосић, *Пишчеви записи (1951–1968)*, стр. 220. Др Душан Пирјевец (Солкан, Словенија 1921) дипломирани филозоф и професор за новије раздобље светске књижевности на Филозофском факултету у Љубљани. Р. Radošín, *Ko je ko u Jugoslaviji*, стр. 809.

²¹ Д. Тосић, *Пишчеви записи (1951–1968)*, стр. 231–232. Мирослав Крлежа, (Загреб 1893), књижевник и директор Лексикографског завода у Загребу, члан ЦК КПХ и КПЈ. Р. Radošín, *Ko je ko u Jugoslaviji*, стр. 519–520.

²² Д. Тосић, *Пишчеви записи (1951–1968)*, стр. 293.

²³ Крајачић Иван Стево (1906–1986). Рођен је у Пољанима код Нове Градишке. Завршио је двогодишњу средњотехничку школу. Члан КПЈ од 1933. године, шпански борац, капетан републиканске војске, имао је чин генерал-пуковник ЈНА у резерви. Био је организациони секретар ЦК КПХ, члан ЦК КПЈ, АВНОЈ, ЗАВНОХ, министар унутрашњих послова у влади НРХ (1946–1953). Био је члан СИВ-а и потпредседник Сабора СРХ (1953–1963), председник Сабора СРХ (1963–1967). Поднео је оставку на чланство у ЦК СКХ 1968, а члан ЦК СКЈ био је до Деветог конгреса СКЈ 1969. године. Р. Radošín, *Ko je ko u Jugoslaviji: jugoslovenski savremenici*, Beograd, 1970, стр. 508–509.

²⁴ V. Lukić, *Brionski plenum*, стр. 81.

У Србији, Ранковић је од почетка 1963. до новембра 1964. године имао снажну подршку Слободана Пенезића Крцуна, председника Извршног већа Србије. Подржавао га је и Драги Стаменковић, али Стаменковић никада није имао ту политичку тежину као Пенезић. Ранковићеви блиски пријатељи били су и члан ЦК и државни секретар народне одбране СФРЈ Иван Гошњак (на том положају био је 1953–1967), Ђуро Пуцар Стари, члан ИК ЦК СКЈ и члан ЦК СК БиХ, Лазар Колишевски, председник ИВ СР Македоније, секретар ИК ЦК СК Македоније, члан ЦК СКЈ.²⁵ У Србији, уживао је подршку Јована Веселинова, члана ИК ЦК СКЈ и генералног секретара ЦК СКЈ и делимично Милоша Минића, члана ЦК СКЈ. Такође, Ранковић је био вероватно најбеспрекорнији функционер СКЈ. Каснија истрага која је тражила доказе против њега ништа није могла да пронађе што би могло да га терети. Оптужба је зато морала бити шокантна како ниједан житељ Југославије не би посумњао у њу, или барем у почетку.

Ранковић је желео да збаци Броза?

О теорији о борби за власт у којој би Ранковић насилно заменио Тита не слажу се ни поједини чланови комисије која је испитивала цео случај деформација унутар СДБ-а, Мика Трипало²⁶ и њен председник Крсте Црвенковски,²⁷ као ни Коча Поповић, човек који је Ранковића наследио на месту потпредседника СФРЈ. Коча Поповић чак наводи да је Ранковићева оданост Титу, с његове тачке гледишта, била потпуна, као и да је Ранковић себе сматрао Србином, али не и националистом.²⁸ Међутим, сва тројица поменутих слажу се да је Ранковић био противник неопходних реформи демократизације и децентрализације друштва. Ове изјаве учесника можемо узети и као један од мотива њихове подршке Брозу током пленума. Оно што би можда изазвало страх код Броза јесте совјетска подршка Ранковићу. Наиме, током једног пријема у Москви, Совјети су наздравили Ранковићу као Титовом наследнику.²⁹ Али и та подршка односила се на Ранковића као наследника после Брозове смрти. У том случају већи страх би требало да

²⁵ V. Glišić, *Susreti i razgovori*, str. 86.

²⁶ J. Kesar, P. Simić, *Leka Aleksandar Ranković*, str. 197–198.

²⁷ *Исто*, стр. 178.

²⁸ Латинка Перовић даје мало сложенију слику тог доноса Југославија–Србија код А. Ранковића. Она сматра да је Ранковић био *верник, одани комуниста, лични обожавалац Тита, али да је и он сматрао да је Србија кичма Југославије...* О. Milosavljević, „Jugoslavija je bila naša prva Evropa“, *razgovor sa Latinkom Perović*, *Snaga lične odgovornosti*, Beograd, 2008, str. 82.

²⁹ АЈ, ф. 507, ЦК СКЈ пленуми и прилози (период између VIII и IX конгреса) – IV пленум 1966, VII 1, II/28, (садржај: материјал комисије ИК ЦК СКЈ, прилози 13–82), прилог 74, 3; V. Lukić, *Brionski plenum*, str. 72.

имају његови политички противници. Броз је на сличан начин оптужио 1971. године Мијалка Тодоровића, али је српско руководство тада јединствено стало уз Тодоровића.

Припреме за смену

Из досада доступних материјала мислимо да припреме за његову смену нису почеле пре поменуте мартовске седнице 1962. године. Одлуку да одстрани Ранковића Броз је могао донети након својих посета СССР-у крајем 1962. и САД-у, средином октобра 1963. или након доношења новог устава. Ова констатација се може поткрепити тиме што је на поменутој седници Јосип Броз последњи пут био на истој линији са Ранковићем, за већу дисциплину партије и јаку Савезну владу.³⁰ Једно од главних питања које се поставља је зашто је Броз променио страну? Одговор можда лежи у томе што А. Ранковић није „разумео“ или, могуће је, није желео да искористи ову подршку и да се у име Јосипа Броза обрачуна са заговорницима слабења централне власти на рачун република и њиховим најзначајнијим представницима Едвардом Кардељем и Владимиром Бакарићем. Што са друге стране приказује и Ранковићеву „статичност“ и недостатак жеље да елиминише Кардеља као главног супарника у Брозовом наслеђу. По повратку из СССР-а, Броз је био пун импресија о развоју и напретку у СССР-у, док је боравак у САД-у, иако далеко мање свечан, па и неугодан у неким тренуцима, због антијугословенских снага у САД-у, ипак био успешан.³¹ Не сматрамо при том да је Броз тражио подршку било које од суперсила за крупне одлуке у унутрашњој политици, већ је могао да закључи да је однос са суперсилама довољно стабилан да би Југославија могла да поднесе тако крупан потрес.

Седнице ИК ЦК СКЈ и пут за Брионе

Не сумњајући ништа, А. Ранковић је отишао на седницу Извршног комитета ЦК СКЈ 16. јуна 1966. у Београду, о којој је био обавештен тек 20-так минута пре њеног заседања. Иван Крајачић Стево касније је изјавио да је због Ранковића била покренута целокупна Југословенска народна

³⁰ АЈ, ф. 507, ИК ЦК СКЈ, седница ИК ЦК СКЈ III/88, 14–16. марта 1962. године, 1, 3. Током излагања Светозара Вукмановића на седници на 65. страни Броз каже следеће око извршавања одлука донетих уз сагласност ИК ЦК СКЈ: *Не ради се о томе какве ћемо ми одлуке дојети... Људи који саботирају, који неће да извршавају одлуке које се горе доносе, морају да иду на други посао...*

³¹ Д. Богетић, „Прва Титова посета Вашингтону – последњи Кенедијев међународни ангажман (17. октобар 1963)“, *Tokovi istorije*, 1–2/2007, str. 65–80.

армија (ЈНА) и стављена у приправност.³² Припадници контраобавештајне службе при армији (КОС) обезбеђивали су седницу, а њихов кадар био је из Хрватске и Словеније.³³ По доласку на седницу Извршног комитета, Ранковић је оптужен да је извршио злоупотребу положаја, тј. да је Удбу поставио изнад друштва па и партије и користио је, са још неким њеним високим функционерима, у личне сврхе, да је неовлашћено прислушкивао чланове Партије, па и самог председника државе у сврху борбе за власт и кочења у спровођењу државних реформи које су утврђене VIII конгресом СКЈ 1964. године. Шокиран, Ранковић се прибрао и одмах поднео оставке на све своје функције, сматрајући да због недостатка узајамног поверења може сносити само моралну одговорност у периоду док је водио Удбу.³⁴

Мислимо да се Ранковић одлучио за овакав поступак из неколико разлога. Први је свакако била његова затеченост и озбиљност оптужбе. Пошто се повратио од шока, Ранковић је вероватно закључио да се нико не би одважио на овакав поступак а да претходно нису извршене опсежене припреме чијем је крајњем резултату присуствовао. Такође му је сигурно било чудно да се терети за рад службе на чијем челу више није био, а да тадашњи функционери Удбе нису присутни. На самом крају, порицањем свих оптужби и одрицањем од до тада обављаних функција намеравао је да отклони сумње и оптужбе од себе, јер је био оптужен за велеиздају, што је са собом повлачило најтежу казну.

На крају седнице Тито је образовао комисију која је имала задатак да формулише и испита ове оптужбе. Комисију су чинили: Крсте Црвенковски (Македонија), председавајући комисије, Ђуро Пуцар Стари (БиХ), Блажо Јовановић (Црна Гора), Добривоје Радосављевић (Србија), Мика Трипало (Хрватска) и Франц Попит (Словенија).³⁵ Комисија је састављена од респектованих али не и најутицајнијих политичара. То јој је истовремено доносило одређену дозу неутралности, али и ауторитета. С обзиром на тежину оптужбе и оптуженог за очекивати би било да су у комисију ушли Едвард Кардељ, Владимир Бакарић, Коча Поповић, Лазар Колишевски и Петар Стамболић. Међутим, очигледно је постојала намера да се оклоне сумње да постоји нејединство унутар врха СКЈ.

Убрзо, 22. јуна одржана је нова седница ИК ЦК СКЈ. Комитет је одобрио и подржао рад комисије, која је требало да сачини извештај за четврту пленарну седницу ЦК СКЈ. Важно ја напоменути да је комисија Црвенковског на том заседању изјавила да није стручна и да нема могућно-

³² J. Kesar, P. Simić, *Leka Aleksandar Ranković*, str. 32.

³³ А. Ранковић, *Дневничке забелешке*, Београд 2002⁴, стр. 40.

³⁴ *Исто*, стр. 38.

³⁵ АЈ, ф. 507, ЦК СКЈ пленуми и прилози (период између VIII и IX конгреса), IV пленум 1966, VII 1, II/28, прилог 1, 6.

сти да испита и провери техничке детаље у вези са прислушкивањем! Стога је поднет и усвојен предлог о оснивању комисије за техничке ствари, али није именован њен састав.³⁶ Сам Ранковић је неколико пута звао Црвенковског у жељи да помогне око истраге, али вероватно и да сам поближе нешто сазна, али није добио никакав одговор, осим да ће бити обавештен.

За живота Ранковић никада није сазнао ко је био на челу војничко-техничке комисије и ко ју је чинио. На тој седници Броз је навео да је на то место поставио Ивана Мишковића,³⁷ шефа КОС-а. Каснија сазнања, у објављеним документима, открила су да је комисију заправо водио пуковник КОС-а Душан Русић и да је она утврдила да прислушкивања није било.³⁸ Међутим, важно је било прво оптужити Ранковића, јер је био синоним за Удбу и њен рад, те није било разлога да се у његову кривицу не поверује. У противном сакупљање доказа би могло изазвати много већи унутарпартијски сукоб. Треба нагласити да су током друге седнице ИК ЦК СКЈ били присутни и чланови руководства Савеза комуниста Србије (СКС). Они су свесрдно подржали одлуку ИК ЦК СКЈ против Александра Ранковића и других припадника Удбе. Ово је био важан тренутак, јер је подршка СКС у обарању Ранковића била неопходна како би све протекло без већих инцидената и очувала се стабилност државе. Подршка српских комуниста Брозу оставила је Ранковића и друге оптужене потпуно усамљеним.

Након ове седнице А. Ранковић је заједно са својим пријатељем Иваном Гошњаком, државним секретаром народне одбране, отпутовао на Брионе код Тита. Сусрет је био врло хладан и Тито је том приликом носио тамне наочаре, иако је у соби било мрачно.³⁹ Броз није рекао Ранковићу ништа конкретно, осим да сачека извештај комисије и да не схвати све трагично, јер ће они још сарађивати.⁴⁰ По Ранковићевом каснијем сећању последње речи имале су за намеру да дају лажну наду и отупе одбрану.

³⁶ А. Ранковић, *Дневничке забелешке*, стр. 41.

³⁷ Мишковић Иван (Премантура, Пула 1920. године), генерал-потпуковник ЈНА. Члан СКОЈ-а од 1935. године, а од марта 1941. члан КПЈ. После рата налазио се на високим дужностима у служби безбедности у Армији и у ДСНО (пре тога КОС). Дужност начелника ДСНО/ССНО (КОС) обављао је 1963–1971. године. R. Radošić, *Ko je ko u Jugoslaviji*, стр. 678.

³⁸ На првом саслушању код Русића, Селим Нумић, тада суспендовани шеф оперативнотехничке службе у савезној Удби, сазнао је од свог иследника да нису пронађени никакви додатни каблови који би повезивали пронађене микрофоне са изворима напајања и водили изван куће. Пошто очигледно нису били бежични, микрофони су представљали само *мртве бубе*, јер без кабла нису имале доток енергије нити су могле одашиљати информације. S. Numić, *Dobra zemlja, lažu: do istine u brionskoj aferi prisluškivanja*, Београд, 1989, стр. 112–113.

³⁹ V. Lukić, *Brionski plenum*, стр. 21–22.

⁴⁰ А. Дуначек наводи да је разговор трајао око четири часа. А. Дуначек, *Ispovest obaveštajca*, стр. 191–192.

Један од оптужених, Војин Лукић, савезни секретар унутрашњих послова 1963–1965. године,⁴¹ а тада организациони секретар СК Србије, био је уочи пленума у партијској посети КП Монголије. Потпуно необавештен о развоју прилика у земљи, слетео је на београдски аеродром 30. јуна увече. На аеродрому је добио наређење да не може кући, већ да војним авионом оде на Брионе, на пленум који је почињао 1. јула у девет часова ујутру! Међутим, Лукићев син је на кратком аеродромском сусрету током опроштајног руковања дотурио писамце оцу, нагласивши да је од Светислава Стефановића и да га тајно прочита. У писму је стајало да се на пленуму спрема политичка ликвидација А. Ранковића и намерава да се разбије Удба.⁴² Вест га је сигурно погодила као гром из ведра неба. Овај случај само говори колико је цела акција била добро припремљена и временски прорачуната.

Међутим, због велике тајновитости долазило је сигурно и до пропуста. Један од њих наводи и сам Лукић. Реч је о Крајачићевом покушају да врбује Лукића. Догађај се збио током пријема у Белом двору, поводом 25. маја 1966. године. Крајачић му је предлагао заједнички одлазак у лов у Славонију, а касније на Космет, али када је чуо да Лукић треба да путује у Монголију, изненада је повукао свој позив, давши при том неуверљив изговор.⁴³

Атмосфера на Брионима

Ранковић је отишао на Брионе 30. јуна, као и остали учесници пленума. Сам Јосип Броз је тамо отишао неколико дана раније. Брозово путовање до Бриона обезбедио је Иван Крајачић Стево, како он каже на Титов лични захтев.⁴⁴ Пут је организован са великом опрезношћу и одабран је неуобичајен, заобилазан, пут председничког воза.⁴⁵ Овим се одржавала атмосфера да је Тито у опасности.

Ранковића је на Брионима затекла ледена атмосфера, нико није желео ни да га поздрави, а камоли да прича са њим, изузев Ивана Гошњака и Ђура Пуцара. Иако су други учесници добили материјал за пленум,⁴⁶ Ранко-

⁴¹ Војина Лукића је средином 1965. наследио на положају хрватски кадар Милан Мишковић. Миланов рођени брат Иван Мишковић Брк је у то време био на челу КОС-а. Овим су хрватски кадрови били на челу Удбе и КОС-а.

⁴² V. Lukić, *Brionski plenum*, str. 53.

⁴³ V. Lukić, *Brionski plenum*, str. 107.

⁴⁴ *Vijesnik*, број 13341, 28. listopad 1984, str. 7.

⁴⁵ V. Lukić, *Brionski plenum*, str. 62–63.

⁴⁶ Описујући атмосферу на Брионима Лукић наводи да су тек тада сви добили материјал за пленум док је уобичајена пракса била најмање 10–15 дана како би учесници могли да се припреме. Овакав приступ потврђује да је цео пленум заправо био само формалност, неопходна како би се стекла слика о *хуманости* југословенског социјализма. V. Lukić, *Brionski plenum*, str. 64.

вићу је речено да још није одштампан. Материјал му је достављен касно, ноћу, око 23 часа. Читајући оптужбе против себе, Ранковићу је позлило. Доктор га је прегледао и дао му лекове, наредивши му да мирује.⁴⁷ Гошњак је одмах дошао и предложио му да не долази сутра, рекавши: *Ти то нећеш издржати, не знаш шта ти се спрема.*⁴⁸ Пошто није имао снаге даље да чита оптужбе, Ранковић је, према сопственом сведочењу, легао разматрајући како да се брани. Важно је напоменути да су од оптужених на Брионима били А. Ранковић, С. Стефановић и В. Лукић. Сва тројица су, по каснијем Лукићевом сазнању, имала по једног од *пратилаца*, старијих генерала КОС-а са сакривеним оружјем, који су на седници седели поред њих.⁴⁹

Пленум

Пре него што почнемо са излагањем пленумских дешавања ваља нагласити какву је тежину имао пленум као један од инструмената вођења државе. Пленум је био, по важности, после конгреса СКЈ највиши облик спровођења власти. Одлуке донете на њему биле су највишег нивоа. Друго, такође значајно, и то не само у овом случају, на конгресима и пленумима СКЈ дељен је припремни материјал о којим темама ће се расправљати и редослед којим ће најзначајнији учесници говорити. Током конгреса и пленарних седница није било расправа, по њиховом завршетку подвучена је јединствена линија Партије, што је био подједнако важан циљ као и донете одлуке. Овим се исказивала снага и јединство Партије.⁵⁰ У овом случају, иако већином на брзину упућени, сви учесници су знали да је око одлуке требало само да се прате најстарији чланови СКЈ, како би се створило осећање јединства, снаге и монолитности Партије, а не да се о случају расправља. Овога пута дошао је до пуног изражаја значај хијерархије у Партији.

У овом контексту, поред стања затечености, треба обратити пажњу на држање оптужених на пленуму током њихове *одбране*. Ранковић је, као најискуснији међу оптуженима, то најбоље знао. Сам пленум и читава атмосфера били су брижљиво оркестрирани. Пленум је почео у девет часова уводним говором Јосипа Броза. Он је навео заслуге које су А. Ранковић и Удба имали за Партију и земљу, али је *приметио* да је временом дошло до деформација, јер је Удба дуго била ван контроле Партије (*sic!*). Тито је напоменуо да није цела Удба крива, него се само једна група појединаца

⁴⁷ Када је знатно касније вршио медицинске прегледе, на срцу су откривени стари трагови инфаркта. А. Ранковић, *Дневничке забелешке*, стр. 45, 89.

⁴⁸ V. Lukić, *Brionski plenum*, str. 69.

⁴⁹ *Исто*, стр. 62.

⁵⁰ Одлуке донете на овако високом нивоу, у теорији, морале би да се беспоговорно спроводе, јер је иза њих стајало јединство целе партије.

осилила и подредила себи Партију и државу!⁵¹ Како би се избегло нејединство у Партији и елиминисале створене деформације и злоупотребе предложио је смену А. Ранковића и С. Стефановића са свих функција. Не треба заборавити да је овај предлог већ био упућен 16. јуна и да је тада Ранковић поднео оставке на све функције.

У своју одбрану А. Ранковић је признао само моралну одговорност и могућност да је било пропуста, па и неких грешака, али је порицао сваку могућност да је он прислушкивао Тита или било којег функционера без претходног Брозовог одобрења. Ранковић је чак признао да је могуће да је дошло до одређених деформација у служби, па и да га је прегазило време,⁵² али је нагласио да он никада није прислушкивао Броза нити је намеравао да га смени у борби за власт, јер није имао таквих амбиција. Сличан, само тврђи отпор дао је у свом говору Светислав Стефановић. Он је своју одбрану започео историјатом службе безбедности са намером да покаже да она није ништа радила без знања партијског врха. Као и Ранковић, порекао је било какву могућност да је с његовим знањем извршено прислушкивање Броза и других партијских функционера. Убрзо је дошло до препирке С. Стефановића са Брозом и неким учесницима пленума који су га жестоко нападали.

Важно је напоменути да је генерал Вељко Ковачевић одржао дуг говор између Ранковићеве и Стефановићеве одбране, након чега је направљена петнаестоминутна пауза.⁵³ Ковачевић говор, као представника армије, имао је за циљ да потпуно осами одбрану. Кратка пауза је само појачала утисак изолованости оптужених, али је била уперена пре свега на Стефановића како би га додатно уздрмала да призна оптужбе. Након поменутих говора уследила је лавина оптужби, пре свега од српских кадрова. Цвијетин Мијатовић Мајо (Србин из Босне и Херцеговине) навео је да је Стефановић прећутао изјаву једног припадника Удбе у југословенској амбасади у Москви да остарелог Тита треба да наследи Ранковић, а не Кардељ.⁵⁴ Последњи говор пред паузу одржао је Албрехт Роман из Словеније. Његов говор био је посвећен југословенском путу у социјализам и идејама које су покренуте на VIII конгресу СКЈ 1964. године. Говор је, поред слагања са изнетим оптужбама, био пре свега идеолошки и односио се на проблеме са којима се Југославија суочавала. Сводећи, дуалистички, да проблем напретка Југо-

⁵¹ Архив Југославије (АЈ), фонд 507, ЦК СКЈ, пленуми (период између VIII и IX конгреса) – IV пленум 1966, VII 1, II/28, прилози 1, стр. 3–4.

⁵² Исто, стр. 20–22.

⁵³ Исто, стр. 25–31.

⁵⁴ На том пријему где су били и припадници руске службе безбедности, Слободан Шакота се напио и на запрепашћење присутних напао Каредља и хвалио Ранковића. АЈ, ф. 507, ЦК СКЈ пленуми и прилози (период између VIII и IX конгреса) – IV пленум 1966, VII 1, II/28, прилог 1, стр. 42.

славије ка развијеном и демократском друштву лежи у отпору бирократа и централиста. Завршетак говора пропратио је велики аплауз и почела је пауза. Романов говор је један од кључних и из наведеног се види да је он био врло добро упознат са сценариом. Сам говор имао је много симболике и давао слику о огромним успесима Југославије у земљи и њеном доприносу у свету. Из тога је произишло да стабилност и напредак Југославије није смела да угрози једна група на челу са Ранковићем. Ефекат је утолико био јачи што је након његовог говора уследила пауза, те се на одмор отишло са мишљу о дивовским успесима југословенског социјализма у које се не сме сумњати.

Након паузе први је узео реч Јован Веселинов, председник СКС, блиски Ранковићев пријатељ и близак Ранковићевим политичким идејама. Његов говор предстваљао је, поред слагања са Брозом и осуде прислушкивања, савет А. Ранковићу и С. Стефановићу како треба да поступи на пленуму да би поправили свој тежак положај. То јест, да признају кривицу и повинују се одлуци пленума. Након њега ређали су се пре свега српски кадрови: Петар Стамболић, Добривоје Радосављевић, Цвијетин Мијатовић, Владимир Поповић, Светозар Вукмановић и др. Сви су били сложни да је од свих Ранковићевих злоупотреба положаја, најгнусније било прислушкивање Јосипа Броза.⁵⁵ У својим нападима учесници су неретко скретали с главне теме, а неки, попут Вукмановића и млађих кадрова који су желели да се докажу, износили су проблеме својих ресора и чинило се као да не схватају разлику тог од других пленума. Како се ствар не би отргла контроли,⁵⁶ председавајући пленума Владимир Бакарић, Вељко Влаховић и Петар Стамболић гледали су да што пре заврше седницу. Пред крај, реч су опет узели Ранковић и Стефановић. Они су признали да их је време прегазило и да нису дорасли новим потребама Партије и државе и да сnose сву моралну одговорност за деформације које су се сигурно десиле током њиховог дугог рада у Удби, али су упркос мекшем ставу и даље порицали умешаност у прислушкивање Броза и других чланова Партије, као и остале оптужбе за освајање власти, национализам и шовинизам. Ранковић је чак рекао да ће се сложити са свиме што комисија одлучи, али ипак није признао наведене оптужбе.⁵⁷ Овим су обојица порекла кривицу.

Завршну реч имао је Јосип Броз. Он је изразио своје задовољство исходом пленума, који је показао да је Југославија демократска земља и да

⁵⁵ Цвијетин Мијатовић у свом говору, дивинизирајући Броза, чак је навео да је за Тита у Другом светском рату дало живот 1.700.000 Југословена! АЈ, ф. 507, ЦК СКЈ пленуми и прилози (период између VIII и IX конгреса) – IV пленум 1966, VII 1, II/28, прилог 1, стр. 85.

⁵⁶ Не треба заборавити да је пленум био медијски пропраћен путем јавних радио-пријемника.

⁵⁷ АЈ, ф. 507, ЦК СКЈ пленуми и прилози (период између VIII и IX конгреса) – IV пленум 1966, VII 1, II/28, прилог 1, стр. 123–125.

се на ненасиљан начин опходи са својим неистомишљеницима. Броз је рекао да је разочаран држањем С. Стефановића, који се није понео као комуниста, јер се опирао прихватању одлука пленума. Он је нагласио да треба наставити тековине VIII конгреса СКЈ и очувати јединство Партије у овим тешким тренуцима. Целокупна партија имала је задатак да одлуке пленума не утичу на стабилност земље и да не дају повода националним сукобима.⁵⁸ При том је нагласио да највећи задатак сада има Извршни комитет СКС, који треба да образложи одлуке пленума својим људима. На крају говора још једном је нагласио своје задовољство исходом пленума.

На закључној Брозовој речи треба се накратко задржати, јер носи са собом једну логичку противречност, али у ширем контексту она је део његове вештине владања. Нелогичност се састоји у израженом *задовољству* држањем Ранковића, али не и Стефановића. Међутим, обојца су заправо одбила да признају било какву политичку одговорност око умешаности у случај прислушкивања. Обојица су била уверена да уколико се случај подробно испита, нарочито са техничке стране, показаће се да они немају додира са тим. Стога, није било никаквог разлога за давање изјаве задовољства, односно незадовољства. Али уколико ставимо овај Брозов став у шири контекст и упоредимо га с његовим закључним речима на другим седницама, пленумима и конгресима, видећемо да је најважнији циљ био очувати јединство Партије.

Цео СКЈ стајао је иза донесене одлуке. Политички утицаји Ранковића и Стефановића били су у потпуности уништени. Брозова *радост* пре је могла да се односи на потпуну подршку СКС него на признавање моралне одговорности Ранковића и Стефановића и њиховог признања да их је време прегазило. Пристајање СКС уз линију Партије отклањало је могућност отпора одлукама пленума по тако осетљивом питању.

Занимљиво је да, иако су Ранковић и Стефановић знали када и ко је поставио микрофоне на поменутих местима, нису хтели дубље да залазе, већ су наводили да то треба комисија да истражи, тј. да Партија преиспита њихов случај. У свом првом говору на пленуму Стефановић је затражио од комисије да говори са Селимом Нумићем и Војином Лукићем. Први је био шеф оперативно-техничког одељења савезне Удбе, а други Стефановићев наследник на месту савезног државног секретара за унутрашње послове. Међутим, председавајући (Кардељ, Влаховић и Стамболић) и Крсте Црвенковски су на вешт начин прешли преко тога навевши изјаву Лукића коју је комисија узела одмах пошто је он слетео на Брионе.⁵⁹ Лукић је у почетку намеравао да се јави за реч, али је одустао, јер је било очигледно да је одлука била донесена и да ју је само требало спровести. Један од мотива

⁵⁸ Исто, стр. 145.

⁵⁹ V. Lukić, *Brionski plenum*, str. 73.

Лукићевог одустајања да се јави за реч била је и нада да ће га бура заобићи, а те наде су му потхрањивале колеге које су седеле поред њега на пленуму. Он је сам признао да у том тренутку није имао храбрости да се супротстави целокупном аудиторијуму ЦК СКЈ.⁶⁰

По завршетку пленума Ранковићева места су попунили: Мијалко Тодоровић као организациони секретар ЦК СКЈ, Милентије Поповић је постао члан ИК ЦК СКЈ, а Добривоје Радосављевић је примљен у Централни комитет.⁶¹ Након Брионског пленума Коча Поповић је заменио А. Ранковића на месту потпредседника СФРЈ. Како сам каже, то је учинио на инсистирање Милентија Поповића, Мијалка Тодоровића, Добривоја Радосављевића и других чланова Савеза комуниста Србије.⁶² Такође наводи да су то желели Тито и Кардељ како би се смањило незадовољство у Србији и одлазак Ранковића из политике мирније протекао.⁶³ Поставља се питање да ли је српске кадрове водила само жеља за положајима или је постојало још нешто што их је определило да учествују у обарању Ранковића?

Да ли је било прислушкивања?

По речима самог Ранковића, Брозову резиденцију у потпуности је обезбеђивала војска, те нико није могао да уђе и постави уређаје без председничког личног одобрења.⁶⁴ Брозов кабинет и вила у Ужичкој 15 озвучени су због доласка совјетске делегације 1955. године. Бели двор и Бриони нису, јер се тада није имало времена, а радове није било могуће извршити на време јер би остали трагови. Чланови СКЈ који су на пленуму оптуживали службу да их је уходила, сами су пристали да им се озвуче станови, јер су их *радо* уступили делегацијама несврстаних 1961. године. Неки су, како наводи Селим Нумић, чак били у кући док су радови вршени. У згради СИВ-а, Кардељев кабинет је озвучен на његов лични захтев, јер је желео да у разговору са страним делегацијама не буде присутан стенограф како би саговорник био отворенији, јер се разговори *не бележе*. Кабинет савезног секретара за унутрашње послове је био озвучен још у време Светислава Стефановића, кога је наследио Војин Лукић, а затим Милан Мишковић.⁶⁵ Оптужбе Мишковића да су га Ранковић, Лукић и Стефановић

⁶⁰ Према Лукићевом признању. V. Lukić, *Brionski plenum*, str. 71.

⁶¹ АЈ, ф. 507, ЦК СКЈ пленуми и прилози (период између VIII и IX конгреса) – IV пленум 1966, VII 1, II/28, прилог 1, стр. 152.

⁶² А. Nenadović, *Razgovori sa Kočom*, стр. 144.

⁶³ *Исто*, стр. 145.

⁶⁴ Ранковић на овом месту наводи сложenu процедуру уласка. А. Ранковић, *Дневничке забелешке*, стр. 50.

⁶⁵ Мишковић Милан (Премантура, Пула 1918. године), члан КПЈ од 1940. године. Државни секретар за унутрашње послове НРХ и касније члан ИВ Сабора НРХ (1953–1963), члан

прислушкивали неосноване су јер је цело особље кабинета са којим је Мишковић радио знало за апарате, а соба за снимање била је недалеко од његове канцеларије.⁶⁶ Јаснију слику добијамо из интервјуа Крајачића загребачком листу *Вијесник* 1984. године. По његовим речима, он је послао илегално два техничара, од тога једног пилота, ноћу у Београд. Они су том приликом *пронашли* прислушне уређаје у спаваћим собама и купатилу.⁶⁷ Касније је техничка комисија на чијем је челу био Иван Мишковић (начелник КОС-а), а водио је Д. Русић, дошла до закључка да нема доказа да је Јосип Броз нити било ко други био прислушкиван без одобрења. У извештају је наведено да нису нађени никакви трагови прислушкивања.⁶⁸ Пре би се могло закључити да су наведени оперативци хрватске полиције на брзину поставили уређаје на најинтимнијим местима Брозове виле како би представа била што потпунија. Ово нам намеће питање да ли је Броза обмануо Крајачић и други људи око њега, или је био упознат и желео да ствар буде уверљивија? Уколико је био обманут, Броз је већ морао веровати у *Ранковићеву заверу*, јер другачије оперативци хрватске Удбе не би могли ући.

Много касније, у фељтону београдске ревије *Дуга* током 1986, тада већ пензионисани генерал Љубодраг Ђурић је изјавио да је неколико месеци након пленума (24. новембра 1966. године) посетио Тита. Броз га је одвео у свој кабинет и показао му на који начин су га прислушкивали. Ђурић је гледао запањено, а онда изјавио да је то озвучавање извршено док је он још био у служби код њега и да су он и Броз заједно уносили неке исправке у реконструкцији.⁶⁹ Из овог дијалога би се могао извући закључак да је Броз био добро упознат са целом ствари.

Епилог

По завршетку пленума учесници су се разишли својим путем. Ранковић је отишао у своју вилу у Дубровнику, а потом у Београд. Против њега и других оптужених на пленуму покренута је огромна кампања која их је у потпуности политички уништила и искључила из јавног живота. Савез комуниста Србије успешно је спровео одлуку Брионског пленума и изузев

ИВ Сабора (1963–1965), секретар Савезног секретеријата за унутрашње послове (1965–1967). R. Radošin, *Ko je ko u Jugoslaviji*, str. 679.

⁶⁶ V. Lukić, *Brionski plenum*, str. 185.

⁶⁷ *Vijesnik*, број 13342, 28. listopad 1984, str. 7.

⁶⁸ АЈ, ф. 507, ЦК СКЈ пленуми и прилози (период између VIII и IX конгреса) – IV пленум 1966, VII 1, II/28. (садржај: материјал комисије ИК ЦК СКЈ, прилози од 13–82), прилог 32 (извештај војно-техничке комисије), стр. 1–10; А. Ранковић, *Дневничке забелешке*, стр. 303, 305.

⁶⁹ *Duga*, број 329, 4–17. октобар 1986, стр. 72.

незадовољства појединих људи, попут Добрице Ћосића, није било никаквих значајних противљења. Савезна, српска и Удба Београда претрпеле су највеће кадровске промене, велики број службеника је пензионисан. Удар је претрпела и обавештајна служба при Савезном министарству иностраних послова (СМИП), њено такозвано Координационо одељење основано 1952. године, које је требало да усклади рад и изглади сукобе између савезних и републичких Удби. Обавештајна служба при СМПП-у се бавила контраобавештајним радом и након пленума је престала да постоји као јединствени савезни орган.⁷⁰

Важно је напоменути да питање Косова и Метохије није ни поменуто на Брионском пленуму, јер би вероватно било схваћено као превелики удар на Србе. Међутим, овај проблем је подробно разматран у септембру исте године на пленуму Савеза комуниста Србије. Латинка Перовић, савременик и учесник тадашњих догађања, у књизи коју је приредила у част Марку Никезићу најбоље даје слику како су Срби доживели овај догађај: *његово је уклањање поделило Србију, нарочито Партију и Србију. Тежи од овога могао је бити још само удар на армију као други стуб система.*⁷¹

Закључак

Ранковић је смењен док је био потпредседник државе, те би мишљење да је као Брозов наследник представљао претњу другима имало смисла. Као организациони секретар Партије и други човек у држави могао је стајати на путу или успоравати даљу убрзану децентрализацију која је ишла у правцу претварања федерације у конфедерацију. Не треба заборавити ни подршку Совјета коју је Ранковић уживао, што је додатно поткрепљивало снагу његове позиције у случају Брозове смрти.

Стога мислимо да је мисао о смени Ранковића потекла пре свега од чланова ЦК СКЈ из Словеније и Хрватске или уз њихову сагласност око даљег развоја земље. У смислу даљег развоја, пре свега мислимо на тежње Словеније и Хрватске ка што већој самосталности у Југославији и прерастања федерације у конфедерацију. За смену су сигурно знали и били умешани Е. Кардељ, В. Бакарић и И. Крајачић, јер без њиховог знања ништа није могло бити учињено у Словенији и Хрватској. Тек касније склопљен је савез са најважнијим партнерима у Србији, која је заправо претрпела највећи ударац, али са свешћу да ову жртву подноси зарад неизбежних економских и друштвених реформи, које је требало да спасу државу, укљештену између два блока, од економске кризе, која је почела полако да нагриза

⁷⁰ А. Дућаček, *Ispovest obaveštajca*, str. 76.

⁷¹ М. Nikezić (priredila L. Perović), *Srpska krhka vertikala*, str. 17.

државу, као и свеукупне заосталости у односу на индустријски развијене земље. Овакву политику српске стране заступали су српски кадрови на савезном и републичком нивоу предвођени Петром Стамболићем, Кочом Поповићем, Мијалком Тодоровићем, Милентијем Поповићем, Добривојем Радосављевићем, Марком Никезићем.

Велики број поменутих српских кадрова⁷² није се слагао по питању развоја државе са Ранковићем. Уколико узмемо и ставове Јосипа Броза на седницама ИК ЦК СКЈ, нарочито после његовог боравка крајем 1962. године у СССР-у, видимо да је Ранковић био његов најближи сарадник по опредељењу за даљи развој државе. Да је систем добар само се недовољно примењује. Да је дисциплина у Партији, а нарочито у њеном врху, и држави опала и да је треба повратити. Можемо закључити да је из угла наведених српских кадрова у савезним структурама Ранковић био препрека модернизацији исто колико и Јосип Броз, те да би одстрањивањем Ранковића, Броз био ослабљен и приморан да одустане од намере враћања старих мера руковођења Партијом и државом. Овим би Партија кренула ка већој демократицизацији друштва и прешло би се на веће учешће тржишних инструмената у руковођењу привредом.

Уколико је, хипотетички говорећи, у Хрватској, Словенији, па и донекле Македонији могао постојати страх да би Ранковић као наследник након Брозове смрти могао угрозити одређене атрибуте самосталности република, то са српским кадровима није био случај. Они тај страх, који је на новембарској седници 1965. године изнео Едвард Кардељ⁷³ – онда када су све кадровске припреме за Ранковићеву смену биле у јеку – нису имали. Њих је занимала модернизација земље као целине, а тиме и Србије јер, као и политички, и привредни систем је био у кризи. Мотиве дела српских кадрова Стамболић наводи као: *Прихватили смо га (решење за смену А. Ранковића – М. П.) као разрешење једног конзервативног блока...*⁷⁴

Један од доказа да српски кадрови нису подржали смену Ранковића само ради његових функција јесте и то што је Коча Поповић прихватио одлуку да дође на место потпредсеника СФРЈ, али под условом да Ран-

⁷² V. Glišić, *Susreti i razgovori: prilozi za biografiju Petra Stambolića*, Beograd, 2010, str. 109; O. Milosavljević, „Jugoslavija je bila naša prva Evropa“, razgovor sa Latinkom Perović, *Snaga lične odgovornosti*, Beograd, 2008, str. 80.

⁷³ Кардељ је навео да би враћање на полицијски режим и чврсту руку само разорило јединство земље. *Јер на крају крајева, другови, ја ћу то да кажем, нисмо се ми у Југославију ујединили због Југославије него смо се ујединили због социјализма. И ако нам не буде јасно да је социјализам тај који уједињује Југославију онда никакав други фактор не може Југославију да уједини, а кад кажем социјализам мислим на друштвени прогрес на бази социјализма.* АЈ, Ф. 507, ИК ЦК СКЈ III/113, седница ИК ЦК СКЈ од 12. и 13. новембра 1965. године, стр. 163–167.

⁷⁴ V. Glišić, *Susreti i razgovori*, str. 110.

ковићеву смену прати и одлазак Ивана Гошњака. Што значи да се поред питања „отварања“ УДБ-е као затворене организације то исто учини и са армијом. Њихов циљ је био отварање затворених полицијских и војних структура, и тиме слабљење полуга централистичког апарата. Једна од важних последица пленума била је стварање комисија за реформу СКЈ на челу са Мијалком Тодоровићем. Њен циљ је био да се Партија извуче из предузећа и да се омогући слободнији дијалог унутар ње. Она је требало да омогући да у складу са привредним реформама дође и до одређене промене у политичком систему, који више неће тежити да контролише сваки сегмент друштва. Међутим, убрзо се показало да ће од жељених реформи мало шта бити остварено.⁷⁵ Одлазак са политичке сцене кадрова у Хрватској 1971. и у Србији и Словенији 1972. године зауставило је процес крупнијих промена државног система.

Можда је постављање Ранковића на положај потпредседника СФРЈ био и тест Броза и његова жеља да види да ли ће Ранковић предузети неке крупније кораке на новом положају. Будући да их није било и да је Ранковић обављао савесно своју дужност како је најбоље знао, док је други тас на ваги користио све предности новог устава и тражио још већа овлашћења републикама, Јосип Броз је одлучио коју страну да подржи како би очувао јединство Партије и земље.

Као једно од објашњења зашто је Ранковић смењен наводи се намера кадрова Словеније и Хрватске да ослабе Броза. По њима то је заправо био посредан напад на самог Броза. При том се не мисли да би Броз био следећи на удару, јер је он персонификовао систем и напад на њега могао би значити и крај Југославије. Он је био њен симбол и главни стуб. Међутим, уколико је ова хипотеза тачна, а постоје основе за њу, да се врховни вођа, који је био ближи централистичком начину владања,⁷⁶ лиши подршке својих најближих истомишљеника, и наведене групе у Словенији, Хрватској, Србији и Македонији имале би исти интерес или, боље речено, мету.

За овакво размишљање има неколико разлога. Први велики сукоб у Партији након смене Ђиласа који је претио екскомуникацијом умало се није десио 1962. када је Кардељева концепција одбачена. Даљи успон Ранковића и бројност Срба у државним службама могла је изазвати страх да ће Срби постати неоспорно доминантна нација и република у СФРЈ и у тако строго централизованом држави доносити најважније одлуке само у своју корист. Поред тога, Београд је преузео вођство финансијског центра у држави од Загреба, који је то био у међуратно доба, и тиме додатно ослабио снагу хрватског дела Југославије.

⁷⁵ *Snaga lične odgovornosti*, Beograd, 2008, str. 79.

⁷⁶ АЈ, Ф. 507, ИК ЦК СКЈ III/75, седница ИК ЦК СКЈ од 6. фебруара 1958, 3, 10, 13, 18; V. Glišić, *Susreti i razgovori*, str. 85–86.

Важно је нагласити да против Александра Ранковића и Светислава Стефановића никада није био покренут судски процес, али да је, услед недостатака доказа, поменутој двојници и другим припадницима Удбе против којих је вођен кривични поступак дата аболиција 9. децембра 1966. године. Овим је Јосип Броз политички уништио Ранковића и онемогућио му да поново покрене судски поступак како би доказао своју невиност. Остаје питање зашто је Ранковић прихватио аболицију. Да ли је прихватио своју смену као неопозиву или се можда надао да ће бити реактивиран када прође одређено време?

Поред смене кадрова унутар државних служби и олакшања које је наступило са сазнањем да је *уништен* репресивни апарат, временом је дошло до разочарања, јер наведени пленум није донео решење за југословенске проблеме. Коча Поповић се прихватио места потпредседника Југославије, али је условио Броза да смени заменика државног секретара народне одбране генерала Ивана Гошњака. Броз је испунио овај захтев 1967. године, али до жељеног „отварања“ војних структура није дошло. Став К. Поповића одражавао би мотиве и разочарања једног круга српских кадрова који су подржали смену Ранковића као главну препреку напретка у Србији и Југославији. „Практично се све свело на рушење једног од најмоћнијих људи у врху строго централизоване власти уместо да се сама таква власт промени у корист демократског отварања за које су се сви на речима изјашњавали.“⁷⁷

Један од неиспуњених захтева учесника пленума био је и отварање затворених организама као што је ЈНА.⁷⁸ Она је и даље представљала организам за себе, а прелазак на интензивну и тржишну привреду се никада није догодио.

⁷⁷ А. Nenadović, *Razgovori sa Kočom*, str. 140.

⁷⁸ Мисли се на КОС и саму војску. Овај предлог су на пленуму изнели Крсте Црвенковски у свом извештају комисије под тачком 10 и Владимир Поповић у свом говору. АЈ, фонд 507, ЦК СКЈ пленуми и прилози (период између VIII и IX конгреса) – IV пленум 1966, VII 1, II/28, 15, 127.

Summary

Milan Piljak

The Brioni Plenum of 1966. An Attempt at Historiographical Interpretation of the Event

Key words: *Tito, the Brioni Plenum, Historiography, LCY*

Brioni Plenum in 1966 was one of the turning points in history of communistic Yugoslavia. Aleksandar Ranković, the most powerful official after Josip Broz, was ousted from power in accusation for conspracy against Josip Broz together with other 16 high ranking officials of service of state security (SDB). Even now all reasons of Ranković's downfall are unknown. Main hypothesis is that he was resisting the reforms of decentralization which was going in direction of creating the Yugolsavia a confederal state. In 1963 Ranković had become vice president of Yugoslavia and many thought that he will be the Tito's successor. With Ranković as president of Yugoslavia it would be hard to imagine that crucial changes of the system will be made. This was unacceptable for the agenda of Slovenian, Croatian, Macedonian and majority of Serbian members of LCY. Ranković's closeness to Broz and his great influence were perhaps crucial. This article is an effort to give answer about his downfall in the angle of great disagreements within LCY and efforts of Josip Broz to eliminate that "gap" by ousting Ranković. But still is not definitively clear who was the mastermind of events. But some things are sure – Broz was the main figure in his downfall. Without his authority nothing could be done. The second is that without the help of Serbian party members on Federal and Republic level also nothing could be done. They supported removal of Ranković in desire for further social and economical reform. Also the article is pretending to give hypothesis that not Ranković, but Josip Broz was the main target. Ousting Ranković, removing other centralists would disable possibility for center to return to the old Party measures for settling problems in the state. He became obstacle for reformists, but also knew much about everyone's weak spots as former head of SDB. Even more interesting is that he was never prosecuted for accusations. Brioni Plenum was heavy blow to Yugoslav SDB, especially within officials of Serbian origin. Weakening the apparatus of repression indeed made liberalization in society, but it was of short breath. Thanks to latter development and historical distance, now we know that there was no *Ranković's conspiracy* and that he didn't put wire in Tito's private rooms, and that he was not main threat to reforms and to Broz.